

24. Яковлев Я. А. Дмитрий Дмитриевич Лонской. — Томск. 2000. — С. 99–101.

25. Академик М. А. Ельяшевич. Воспоминания учеников и современников. — Минск: НАНБ, 1999.

В. М. Ковальчук

МИКОЛА БАЛЛІН — ФУНДАТОР КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Завдання утвердження в Україні цивілізованих ринкових відносин, розбудови громадянського суспільства обумовлюють, зокрема, необхідність вивчення історії становлення української народної кооперації, діяльності і досвіду перших українських кооператорів, серед яких почесне місце займає ім'я Миколи Петровича Балліна (1829–1904).

На диво яскравій і різнобічній постаті М. П. Балліна, його громадській і освітній діяльності, подвижництву на ниві розвитку бібліотечної і видавничої справи, участі в суспільно-політичному житті і революційному русі присвячено ряд змістовних досліджень [1]. Проте, внесок М. П. Балліна в розвиток української кооперації заслуговує на більш широке спеціальне вивчення. Чималий матеріал для цього дають документи М. П. Балліна, що зберігаються в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ).

До проблем кооперативного руху М. П. Баллін звертався протягом всього свого життя, вбачаючи в розвитку теорії і практики кооперації шлях до зміни фундаментальних засад людського співжиття.

Микола Петрович Баллін народився 6 вересня 1829 року в Петербурзі (за іншими даними — в Катеринославській губ.). Ще з юнацьких років він захоплювався ідеями соціалістів і називав себе учнем Фур'є [2]. Підтримував тісні зв'язки з молодими людьми, які жили своєю спільною комунною — так званім фаланстером, володіючи спільно засобами виробництва та ведучи спільне господарство. Згадка про той перший кооперативний досвід так глибоко запала йому в душу, що, в 1899 році, вже на схилі літ, М. Баллін говорив про можливість створення «селища культурних людей» — «народного будинку» [3, № 276]. У своїх спогадах він писав про спробу будівництва кооперативного будинку біля Харкова, на 800 чоловік, де повинні були зна-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

ходитися крамниці, школи, бібліотеки, театр, аптека, передбачалося навіть транспортне сполучення з містом [3, № 31].

Намагаючись розв'язати питання, що заважає людям побудувати «царство розуму», Баллін відзначав, що найбільше цьому шкодить утиск праці, який порушує справедливість і призводить до конфліктів у процесі промислового виробництва [3, № 236]. Особливо систематично і яскраво, наголошував М. Баллін, утиск проявляється у певних умовах найму, що полягають у малому розмірі заробітку, надзвичайній тривалості робочого часу і у нездоровій атмосфері робочих місць [3, № 105]. Проаналізувавши етапи становлення суспільних відносин, Баллін прийшов до висновку, що соціальна еволюція, як рушій прогресу, повинна призвести до заміни тогочасних державних, та інших корпоративних асоціацій — асоціаціями загальнолюдськими, кооперативними, які об'єднують людей і збільшують результати їх господарської діяльності [3, № 825]. Микола Петрович неодноразово повторював, що метою кооперації є колективне зменшення обсягів праці на виробництво необхідних предметів споживання, впровадження раціонального споживання та розвиток виробничих здібностей та соціальних нахилів людини [4, С. 148]. Він вважав, що за кооперацією майбутнє, оскільки в її основі — ідея рівності, братерства, самопожертви в ім'я ближнього.

Активно кооперацією Микола Баллін почав займатися у 1860 році, після від'їзду із Катеринослава до Костроми, де він відкрив публічну бібліотеку, а особливо з 1862 р., коли він, переїхавши до Харкова, примушений був вийти у відставку. У 1866 році він став одним із засновників першого споживчого товариства у Харкові, де до 1872 року був членом та секретарем Ради [5, С. 37]. Після поїздки М. Балліна на Лондонський кооперативний конгрес, Харківське товариство стало членом Англійського товариства гуртових закупівель. До складу Харківського споживчого товариства входили кооперативна їдальня, фабрика мінеральних вод, трохи пізніше були відкриті невеличкий хлібний завод та тютюнова крамниця. Начебто, все йшло гаразд — майновий капітал постійно збільшувався, кількість членів Товариства сягала 400 чоловік, але, внаслідок непорядних дій членів Правління, майно Товариства було продано з аукціону за борги у 1873 році [3, № 565]. Аналізуючи пізніше причини, що призвели до загибелі Харківського споживчого товариства, М. Баллін заперечував тезу про штучність процесу перенесення споживчих товариств із Англії та Швейцарії в

Україну без врахування тамтешнього ґрунту, хоч він і визнавав, що, дійсно, за кордоном більш розвинені соціальні інститути [3, № 116]. На жаль, Харківське споживче товариство існувало зовсім малий відрізок часу, але його вплив на зародження і розвиток кооперативного руху в Україні — поза сумнівом [2, С. 39].

У квітні 1886 року, Баллін писав, що кооперативний рух, який був започаткований в 60-х роках ХІХ ст., реалізувався в Україні в заснуванні споживчих товариств, ошадно-позичкових товариств і так званих верешагінських артілей та сироварень. Але всі ці кооперативні установи наприкінці 70-х — початку 80-х років ХІХ ст., окрім ошадно-позичкових товариств, переживали такі серйозні кризи, що розвиток їх призупинився. «Головний недолік споживчих товариств, — писав М. Баллін, — полягав в тому, що організатори цих об'єднань, були переконані, що одного формального об'єднання членів, що погоджуються робити внески в споживчі товариства, чи купувати товари в споживчих крамницях, досить для міцності заснування» [3, С. 12]. Організатори кооперативних об'єднань часто не дотримувалися головних принципів кооперації, основи яких заклали, ще рочдельські піонери [6]. Сутність цих принципів полягала в наступному: демократичність, низькі розміри паю, продаж продуктів готівкою, продуктів — не по собівартості, а за середніми ринковими цінами, розподіл грошових лишків не по паях, а за закупками кожного члена [7]. Необхідною умовою існування кооперативного товариства М. Баллін вважав відкритість, щоб дії його були не діями таємної організації, і щоб воно було не замкнуте, а могло б, без усіляких проблем, приймати в число своїх членів всіх, хто може бути корисним розвитку кооперації [3, № 798].

У 1869 році М. Баллін поїхав за кордон, де в Берліні, Парижі, Лондоні, Женеві та інших містах, знайомився із передовим кооперативним досвідом споживчих товариств, кооперативних друкарень тощо. У Англії Микола Петрович відвідав знаменитий Рочдельський кооператив, який для нього назавжди лишився взірцевою кооперативною організацією. У своїх поглядах на кооперативний рух, М. Баллін спирався на теоретичні засади англійської кооперації, він намагався ознайомити російських та українських кооператорів із головними її принципами та правилами. З європейськими кооперативними товариствами Микола Баллін підтримував тісні контакти, зокрема, готуючись до від-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

криття Всеросійської сільськогосподарської виставки в Харкові, яка планувалася до проведення із 20 вересня по 3 жовтня 1887 року, він отримав від Лондонського кооперативного товариства сільського господарства та садівництва зразки відбірного насіння [3. № 1544].

Після повернення з-за кордону, Микола Петрович намагався здійснити свої численні кооперативні плани. У 1870 році він заснував в Харкові кооперативне агентство з розповсюдження швейних машин [3. № 1263] і артільну швейну майстерню. Зробив він це, будучи широко переконаним, що поширення цієї справи є кроком в напрямку полегшення долі простих людей і зміцнення кооперативних відносин між ними. У своїй роботі, «Вступ в соціологію м. Харкова», яку М. Баллін написав в 80-х роках XIX ст., він стверджував, що однією з причин, що мала вплив на зменшення смертності жінок, варто вважати поширення в Харкові вживання швейних машин, оскільки протягом останніх 20 років заробіток швачки збільшився втричі і ця робота стала менш виснажливою [3. № 151]. Ще одним із результатів поїздки М. Балліна за кордон стало влаштування в 1871 році в Харкові «Нового базару», що повинен був покласти початок кооперативній системі торгівлі, а також виставки кращих зарубіжних промислових кооперативних виробів [4. С. 150].

Значну увагу Микола Баллін приділяв розвитку сільськогосподарської кооперації. У 1891 р. він писав про артільні сироварні, що виникли в Росії в 1860-х рр. з ініціативи Н. В. Верещагіна. Тоді виникло припущення, що вони стануть згубними для селянських дітей, тому що селяни, внаслідок своєї бідності, продавали б все молоко сироварням. «...Тепер очевидно, — влаштуйте кооперативні молочарні для навколишнього населення і селянські діти будуть харчуватися краще, — зробив висновок М. Баллін. — Не даремно, в альпійських горах існує прислів'я: «Одна корова — масло погане, багато корів — масло чудове». Смертність дітей в Берліні, стверджував Микола Петрович, зменшилась внаслідок створення в околицях його лише однієї молочарні. Вона дає щоденно 40 000 галонів молока дітям, яке розсилається 107 візками [2. № 121].

Микола Петрович Баллін завжди говорив, що діти — це майбутнє держави і тому одним із найважливіших завдань, яке він ставив перед собою, було створення Товариства допомоги учням, котре повинне було подбати про збільшення зручностей для школярів щодо придбання підручників, посібників, одягу

та взуття. У планах Балліна було створення при школах споживчих крамниць, лазень та їдалень [3, № 504].

У 1893 році М. Баллін повідомив редакцію «Посредника» про те, що вийшов 1-ий Альманах французьких кооперативних товариств. У числі ініціаторів справи він знаходився в листуванні з професором Шарлем Жидом і просив редакцію увійти в зносини з французькими кооперативними лідерами, оскільки був переконаний, що зв'язок керівників кооперативного руху з читачами буде взаємокорисним [3, № 1562].

У своєму листі, написаному наприкінці 1893—на початку 1894 року із Харкова в Манчестер до Секретаря Міжнародного кооперативного союзу Грея, Микола Баллін писав: «...наша кооперативна справа росте надзвичайно. Ми завербували велику людину — Л. М. Толстого. Він поет, і не розуміє, як він творить кооперацію, але безсумнівно він її творить» [3, № 1839].

М. Баллін листувався з багатьма відомими людьми. Зокрема, в своєму заклику до всіх прогресивно мислячих людей щодо єднання інтелігенції з простим народом, предтечею цього руху М. Баллін визнає Л. Толстого, називаючи його «поважним кооператором» [3, № 957]. У посланні ж самому Л. Толстому, М. Баллін писав: — «Любов, взаємність, кооперація — все це прекрасно. Але що таке ці прекрасні відносини — ми не знаємо, закони їх, теорії їх ще не досліджені» [3, № 1905].

Одним із проектів Миколи Балліна було заснування видавничих кооперативних товариств. У 1869 році М. Баллін в межах Харківського споживчого товариства заснував кооперативне видавництво з метою поширення кооперативної літератури. У 1870 році Микола Петрович видав (за допомогою однієї із друкарень Санкт-Петербурга) свою працю «Первая памятная книжка русских потребительных обществ», в якій він розповів про досвід вітчизняних кооперативних товариств [5, С. 38].

Говорячи про розвиток кооперації і літературного руху в Україні, М. Баллін сподівався, що закордонні зв'язки допоможуть створити вітчизняних кооператорів і вважав за корисне, щоб «частина літературних сил нашого краю була б присвячена розробці питань кооперативної науки [3, № 400].

У 1897 році Микола Баллін, намагаючись реалізувати свою ідею створення кооперативного центру, відкрив в Харкові «Магазин кооперативних творів М. П. Балліна», метою якого було поширення кооперативних товарів закордонного виробництва [5, С. 40]. Зокрема, серед речей, виставлених на продаж, значи-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

лися: чай, фарби, велосипеди тощо.

Помер Баллін 14 травня 1904 року в Харкові.

Микола Петрович завжди підкреслював, що жив, наскільки міг, для розвитку взаємодопомоги Г5. С. 411. Він залишив нащадкам справу, яка ґрунтується на ідеях справедливості, добра і свободи, несе в собі потужний потенціал можливих економічних та соціальних перетворень, що, безсумнівно, актуально для України, яка йде по шляху побудови демократичного суспільства.

1. Баренбаум И. Е. Подвижник общественных библиотек // Советское библиотековедение. — 1979. — № 5: Степченко О. Ф. З історії бібліотечної справи в Україні: Микола Баллін про реорганізацію бібліотечної діяльності в Харківському університеті (1883–1884) // Ручкописна і книжкова спадщина України. — К., 1996. — Вип. 3: Коломієць Т. В. Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869–1920 рр.). — Х., 1998.

2. Українські кооператори: Історичні нариси. — Л.: Коопросвіта, 1999. — С.35.

3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — Ф. 326.

4. Баренбаум И. Е. Штурманы грядущей бури. — М.: Книга, 1987.

5. Українські кооператори: Історичні нариси. — Л.: Коопросвіта, 1999.

6. Чаянов А. В. Краткий курс кооперации. — М., 1925. — С. 22.

7. Туган-Барановський М. И. Социальные основы кооперации. — М.: Экономика, 1989. — С. 122.